

Снежана Божић¹Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

Департаман за српску и компаративну књижевност

**МЕТОДИЧКИ ПРИСТУП ОДЛОМКУ „ОТКРИЋЕ”
ИЗ РОМАНА ДЕОБЕ ДОБРИЦЕ ЋОСИЋА**

САЖЕТАК: Рад представља методичку припрему (апликацију) за обраду одломка „Откриће” из романа *Деобе Добрице Ћосића* у осмом разреду основне школе. Указује се на потенцијално оствариве циљеве (образовне, васпитне и практичне) и детаљно описују садржај и динамика рада на часу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: методички приступ, обрада књижевног одломка, мотивисање ученика, међупредметна корелација, самостални стваралачки рад, само-едукација

Циљеви обраде одломка

Образовни циљеви: Подстицати и мотивисати ученике на читање, доживљавање и проучавање књижевног одломка. Пружити им основне информације о књижевном стваралаштву Добрице Ћосића, посебно о његовом роману *Деобе* у коме се налази одломак предвиђен за обраду на часу. Извршити почетно и завршно локализовање одломка, односно упознати ученике са садржином првог поглавља романа из кога је издвојен. Настојати да ученици, нарочито у уводном делу часа, своја размишљања о одломку повезују са чињеницама које су им познате из историје, актуализовати и проширити њихова знања о Другом светском рату.

Направити атмосферу у којој ће бити остварен снажан уметнички доживљај текста. Дејством експресивне музике композитора Александра Скрјабина² која ће пратити интерпретативно читање и сам

¹ nena-d@filfak.ni.ac.rs

² За подстицање чулне маште и појачавање емотивног доживљаја ученика у настави се успешно користи пригодна музика. То је посебно оправдано приликом обраде књижевних текстова чији аутори и сами говоре о утицају музике на настанак њиховог дела, као што је то случај са Добрицом Ћосићем и његовим „Открићем”. Писац сведочи да је сцене колективног монолога у цркви писао управо снажним утицајем *Екстазе* руског композитора Александра Скрјабина, коју је у то време интензивно слушао и која му је „својом драматиком била подстицај писању 'Открића' у *Деобама*.” (Добрица Ћосић, „*Деобе* нису идеолошки роман”, *Књижевност*, 9/10, Београд, 1997, стр. 1625/1626) Зато приликом обраде одломка из овог његовог дела интерпретативно читање може бити пропраћено управо наведеном композицијом.

разговор о тексту, појачати рецептивни доживљај ученика и додатно их мотивисати за проучавање одломка. Испитати на који начин су доживели и разумели остварени спој литерарног и музичког. Подстицати ученике да образлажу своје утиске издвајајући и коментаришући емоционално најупечатљивије делове одломка. Проучити предметност одломка кроз свестрану анализу колективног портрета народа заточеног у цркви. Откривати начине уметничке транспозиције историјских чињеница. Уочавати и издвајати истакнутије мотиве у тексту, као и психолошке и емоционалне механизме који управљају поступцима људи и њиховим понашањем. Сагледати на који начин они испољавају своје мисли и осећања у екстремној животној ситуацији и на основу тога изводити закључке о њиховим особинама, обичајима, начину претходног живота и размишљања.

Уочити примењене стваралачке поступке. Утврдити доминантан облик приповедања, као и његову функцију у тексту. Истаћи битне карактеристике језика и стила Добрице Ћосића у овом одломку.

Проучити идејни слој текста: издвојити и истаћи важније поруке.

Подстицати ученике на активно коришћење уџбеника – *Читанке за 8. разред*³ – током проучавања текста, као и на њихово додатно ангажовање у том смислу: на самостално сазнавање основних биографских података о писцу штампаних у „Азбучнику писаца” на крају *Читанке*, и, посебно, приликом упознавања са књижевнотеоријским појмовима *колективни портрет* и *полилог*, које је овом приликом потребно усвојити.

Васпитни циљеви: Читањем, доживљавањем и разумевањем текста књижевног одломка и музике којом је читање и проучавање пропраћено, развијати уметничке склоности и сензибилитет ученика, као и њихову укупну културу. Побуђивати њихово интересовање и љубав према свим видовима уметничког изражавања (књижевном, музичком, ликовном, сценском..).

Касније, у току интерпретације одломка, провериће се како су ученици доживели такав спој музике и текста, да ли су могли да доведу у везу драматику једног и другог уметничког израза. На овај начин се, поред јачања воље и радозналости за слушање интерпретативног читања и интензивирања уметничког доживљаја, остварује и корелација између различитих области испољавања људског духа, али и врши позитиван утицај на развој уметничког сензибилитета и укупне културе ученика. (Више о томе у: Снежана Божић, „Мотивисање ученика за читање, доживљавање и сазнавање романа Добрице Ћосића”, *Школски час српског језика и књижевности*, часопис за методiku наставе српског језика и књижевности, година XXV, бр. 3-4/2007, Београд, 2007, стр. 35-51)

³ Љиљана Бајић и Зона Мркаљ, *Читанка за 8. разред*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006, стр. 100-102.

Подстицањем ученика на уживљавање у догађање описано у одломку, јачати у њима осећање алтруизма, хуманости, потребе и способности разумевања и саосећања са људском патњом. Указивати на смисао и вредност развијања позитивних и толерантних односа међу људима у различитим животним околностима, на предности квалитетне и добронамерне комуникације. Истицати значај вере у људском животу. Развијати поштовање ученика према цркви увиђањем значаја који је она одувек имала у животу народа.

Осуђивати рат, осветништво и насилничко решавање конфликта. Усмеравати ученике на уочавање антиратних и хуманистичких идеја тексту, на њихово извођење и истицање у виду што већег броја порука.

Практични циљеви: Развијати код ученика пријемчивост и способност за доживљавање и проучавање књижевног одломка. Подстицати њихову чулну машту, фантазијско и логичко мишљење, као и вештину аналитичко-синтетичког бављења књижевним текстом. Развијати способност уочавања и тумачења стваралачких поступака писца и елементарних уметничких чинилаца дела – мотива, тема, облика казивања, карактеризације ликова... Упознати ученике са новим књижевнотеоријским појмовима које би требало да трајно усвоје и примењују (колективни портрет, полилог). Оспособљавати их за препознавање особености језика и стила књижевног дела. Развијати ученичке потенцијале за уочавање етичких и естетских вредности уметничког текста. Навикавати их на употребу уџбеника и самодукацију.

Развијати културу говора, комуникације и општу културу ученика. Подстицати њихову читалачку радозналост побуђивањем интересовања за боље упознавање са делом Добрице Ћосића, пре свега са његовим романом *Деобе* али и са *Временом смрти*, из кога ће у истој школској години обрађивати одломак.

Подстицати и развијати креативност, маштовитост, књижевни и уметнички сензибилитет ученика њиховим ангажовањем на адаптацији прозног у драмски текст. На тај начин њихова интересовања и размишљања са проученог одломка ширити ка стицању сазнања о режији, сценографији, костимографији и музици, као најважнијим елементима позоришне уметности. Драматизацијом обрађеног текста омогућити ученицима увежбавање експресивног, изражајног и доживљајног читања, развијање њиховог глумачког талента, јачање способности емпатије.

Јачати код ученика свест о значају који за живот и духовни развој човека има стално сусретање са оним иманентно хуманистичким и позитивним у свакој уметности, било да је реч о књижевности, музици, позоришту, вајарству...

Динамика рада

Одломак из првог поглавља романа *Деобе* предвиђен је за обраду као школска лектира у осмом разреду основне школе. Изабрани одломак и садржину везног текста који се налазе у *Читанци* пожељно је у поступку локализације, пре интерпретативног читања, допунити додатним информацијама и читањем још неких места из интегралне верзије „Открића”, што би требало да допринесе снажнијем доживљавању и бољем разумевању дела текста који ће бити проучаван на часу. Наставник ће то постићи продубљивањем приче о разлозима затварања сељака у цркви, настојањем да дочара атмосферу страха, ишчекивања и неизвесности која је међу заточеним људима владала:

Радња романа Деобе Добрице Ћосића временски је смештена у период Другог светског рата. Ово обимно дело бави се антифашистичком и, у већој мери, антикомунистичком борбом српских четника, односно грађанским ратом у Србији који је трајао од 1941. до 1944. године. У првом делу романа, по многим мишљењима најдраматичнијем и уметнички најуспелијем, Ћосић остварује колективни портрет српског народа преко слике мештана села Трнавe које су Немци затворили у цркву. Овим делом смештеним на почетак романа, Ћосић је наговестио колико је тај сеоски колектив непосредно по избијању рата већ био сазрео за деобе које ће у току рата уследити и којима се писац у свом роману бави.

До немачке одмазде над невиним становништвом Трнавe дошло је због оружане акције тек формираног партизанског одреда у којој је убијено петнаест и рањено осам Немаца. За сељаке је осветнички долазак Немаца у село право откриће стихије страха који их опседа од тренутка када почињу да их ишчекују до коначног трагичног расплета. Мештане Трнавe које нису одмах убили Немци сатерују у цркву, грубо, силом, без објашњења. Ћосић то овако описује:

Они, Немци, зелени а неми, говоре само кажипрстима на окидачима, с кундацима неодвојиво срасли, и споро, корак по корак за својим псима, заједно с њима, заривају се у село, у шљиваре, у сењаке, у сулуда и кратка бежања, да ништа не промакне, да се све похвата [...] Муницију не штете, има је много више него народа у гуњевима и шајкачама [...] Многи беже, чују и ништа не чују; преко плотова и други беже, крију се, откривају, где год се скрију откривени су; од пушака и митраљеза ломи се небо, чисто, без ветра [...] збијени у

С. Божић, *Методички приступ одломку „Откриће“ ...*

гомилице, пред пушкама и псима, иду ка цркви, са свих страна ка цркви. Црква се стално пуни народом из светлости, из смрти и пуцњаве.⁴

Читалац прати осећања и понашање људи затворених у цркви чије се реакције смењују у зависности од тога како на њихову уплашену и успаничену свест делују спољашњи подстицаји: стални уласци Немца који им се са различитим захтевима и питањима обраћа на српском, ниско ударање чекића о зид цркве, са спољашње стране, бирање двојице да изваде камење из темеља да би се ту сместио експлозив, сазнања да је село запаљено, да ће црква бити минирана и да се нико неће спасити....

Одломак који се налази у читанци тиче се ситуације настале у цркви након првог уласка Немца који од затворених људи тражио да се преброје.

Следи интерпретативно читање текста⁵ које ће пратити музика – *Екстаза* Александра Скрјабина.

Након што наставник прочита текст и допусти ученицима да среде прве утиске, почиње интерпретација, односно колективно изучавање књижевног текста.

Размислите о томе који део прочитаног одломка бисте издвојили као најупечатљивији, најдраматичнији. Подвуците и прочитајте наглас место које је на вас оставило наснажнији утисак. Објасните због чега. На који начин је музика која је пратила читање текста утицала на ваши доживљај? Како то објашњавате?

Пошто је не само прочитани одломак, већ и цео први део романа *Деобе* остварен под јаким емотивним набојем и са израженом

---

⁴ Добрица Ћосић, *Деобе I*, Дела Добрице Ћосића, коло I, књига 3, Београд: Филип Вишњић, 2000, стр. 25, 28, 29, 31, 32. Сви цитати биће навођени по овом издању, са бројем стране у загради иза цитата.

⁵ Својом дијалогском формом, без описа, наративне и класичне интерпункције, динамиком смењивања реплика, специфичним убрзаним ритмом, сведеношћу на елементарно и израженим емоционалним набојем – текст „Открића” представља читачки изазов за наставника. Он треба да га презентује тако да ученици могу да га доживе и разумеју, да могу с текстом да успоставе мисаоно-емотивну спону. То заиста није лако и зато је важно да се наставник за интерпретативно читање одломка на часу добро припреми гласним говорно-изражајним увежбавањем читања код куће. (На важност наставникове припреме за интерпретативно читање скреће се пажња у приручнику аутора Александра Лаковића *Настава српског језика у 8. разреду основне школе, Планови рада и модели стручно-методичких припрема*, Београд, 1993, стр. 90)

драматичношћу, којима је циљ да се читалац већ на самом почетку романа снажно емотивно и мисаоно покрене, могу се очекивати заиста различити одговори ученика на питања о томе како су доживели текст и поједина места у њему. Наставник ће их подстицати да своје импресије изазване текстом сагледају аналитички, да се потруде да „осете осећај” (Богдан Поповић) и да о томе говоре. Очекује да ученици издвајају она места у тексту која су им била упечатљивија од других, на пример сцену у којој девојке покушавају да умилостиве Немца изговарајући најлепше речи нашег језика, на шта он реагује потпуно нељудски (прочитати одговарајуће делове текста). Претпоставка је, такође, да ће музика Скрјабина – експресивна, снажна, грандиозна, која „слушаоца фантастично транспонује у други свет”⁶, деловати подстицајно на њихов доживљај текста, ојачати га и продубити, покренути емоције и мисли ученика. Наставник ће их подстицати да о томе говоре, да описују свој синестезијски доживљај.

(Очекивани одговори ученика: „Мени је било посебно потресно то што су у цркви били затворени не само одрасли, него и деца, бебе..” / „Слике које су ми се у глави рађале док сам слушао текст уз музику која их је пратила постајале су још снажније, упечатљивије, као да сам гледао сцене неког тешког и мучног ратног филма.” / „Замисљала сам лица тих људи које затварају, њихову изbezумљеност од страха, опирање и гужву у цркви, плач детета... Текст је тужан и потресан, а музика коју смо слушали својом силовитошћу је то додатно истакла.” / „Мени је било чудно то што су људи мислили, што су се надали, да ће некако умилостивити Немца, види се да нису били свесни онога што их је снашло..” и сл.)

Погледајмо сада почетак, уводни део текста. Уочите основни мотив који се ту јавља. Размислите, шта је увођењем тог мотива постигнуто на плану значења?

Опишите како заточеници реагују на светлост која се прелама црквом. О чему размишљају док је гледају? Пронађите и друга места у тексту на којима се овај мотив јавља. Објасните због чега је он важан и истакнут.

Одломак у *Читанци* започиње описом светлости која продире у таму цркве и то је централни мотив уводног дела текста. Тако је одмах супротстављено светло и тама, отворен и затворен простор (слобода и заточеништво), и тим контрастом наглашена је драматичност описаног збивања. Светлост је напољу, она остаје *иза* људи

---

⁶ Навод из рецензије аутора Атеса Орге на омоту музичког CD-а: SCRIABIN, Symphonie No. 3, *The Divine Poem, Poem of Ecstasy*, Moscow Symphony Orchestra, Igor Golovschin, 1997 HNH International Ltd, 1996, са енглеског превела С. Б.

које убацују у таму цркве. Само у млазевима она се пробија приликом отварања црквених врата и кроз висок и узан прозор цркве. Тај зрак који се, „блистав и густ”, распростире унутрашњошћу цркве, засипа и оживљава полијелеј, претварајући га у замишљено огњиште које људе у моменту асоцира на дом, породицу: у главама севају сећања на „венчања, свадбе и крштења”. Сећања су сада свирепа и болна, јер припадају неком прошлом, заувек изгубљеном животу. Сноп светлости „пренерази људе, наду и сузе”, јер у тренутку они схватају потпуну безизлазност свог положаја. Светлост више не буди наду – она је одједном „претња” и „велика опомена”. Од тог осећања губитка и безизлаза људи додатно клону, потпуно обамру и укоче се: „не би ни стопу даље, ни стопу ближе светлости која пресеца и дели цркву.” Та светлост више нема никакве везе с њима, они су за њу изгубљени.

Светлост, као ознака свега што је било и будућности које неће бити, као одблесак наде или очаја што заточене људе на моменте прострели свешћу о животу који су изгубили, јавиће се још неколико пута у одломку, а изражено је место овог мотива и у целом првом делу *Делоба*. (Задржаћемо се само на местима у којима се мотив светлости јавља у одломку у *Читанци*.) Поред претходно анализираних пасуса са самог почетка одломка, овај мотив јавља се и у опису тренутка кад се отварају врата и кад у цркву улази немачки војник: „Врата се отварају, улази светлост, снажна, чиста, па Немац стаје у њу и гледа дуго”. Наступа дијалог са њим у коме се чују и ове две реплике: „Зар не видите колика је светлост земљу обасјала” и „Кад је дан био овако блистав и светао као овај”, а у тишини претходне ноћи су „звезде падале”. Неки од сељака упућују их Немцу и људима око себе, потврђујући тим речима чињеницу да они страдају у име целог народа, да ту окупљени и заробљени заправо представљају целу земљу, о чему говори Милош Бабовић, али га Немац не разуме, као ни многи од затворених сељака. Тако се симбол светлости повезује са симболом жртве, а све то додатно је појачано избором места на коме људи страдају – чистотом, светошћу и духовном светлошћу цркве. На тај начин долази до усложњавања симболичких значења текста, јер у свести читаоца, као и у свести затворених сељака, жртва и црква најчешће евоцирају мисао о Исусовом страдању. (У једној од сцена које се не налазе у одломку у *Читанци*, распети Исус, коме се све време усрдно моли већина заробљених у цркви гледајући га на зиду изнад сопствених глава, поново ће страдати – звук укуцавања ексера и смештања експлозива у темеље цркве, које сељаци само чују а не виде, јер Немци то раде са спољашње стране, изазива колективну халуцинантну визију забијања чавала у већ разапето тело Исусово, из кога поново прокапава густа црквена крв.... Врхунац бола и људске патње сељаци доживљавају прихватајући га и као свој усуд; у том поистовећивању сопственог са страдањем Исусовим, они схватају да им нема спаса...)

Последње место на коме се у овом одломку јавља мотив светлости је на крају, кад од звука најлепших српских речи, које, добијајући на снази, од песме почињу да звуче претеће, Немац устукне, а „светлост уђе дубље у цркву, обасја још неколико глава”. Немац извлачи револвер и пуца увис, људи су занемели. Та светлост која увек прати појаву Немца такође упућује и на *ограниченост слободе*, тј. неслободу сељака заробљених у цркви. Од тог немачког војника зависи количина пропуштене светлости – светлост се појављује *иза* његових леђа кад год отвори врата и крочи у унутрашњост цркве. Аналогно томе, од њега, обезличеног („Немац”, „војник”), дакле *типичног* представника непријатељске војске у ратној акцији освајања и поковања, зависи и живот заробљених сељака..

Снопови светлости, попут рефлектора, усмеравају пажњу читаоца на поједине сцене и моменте дешавања у цркви, откривајући и појачавајући спољашње и унутрашње изразе патње на заточеницима... Укупно, мотив светлости доприноси снажнијем доживљају трагичног које носи текст у целини.

Какав је однос затворених људи према немачком захтеву да се преброје? Пронађите место у одломку из кога се види да приликом пребројавања међу њима долази до сукоба. Шта то може да нам каже о односима који су између мештана Трнаве успостављени пре њиховог заробљавања? О каквим је деобама реч?

Шта се из исказа и понашања заточеника може закључити о њиховим особинама?

У цркви се налазе читаве породице или чланови породица који су преживели јутарњи улазак Немаца у село, деца, старци, жене, девојке, младићи, чак једна породиља... Нема довољно простора, нема ваздуха. Пролазе сати неизвесности, а људи оклевају с отпочињањем бројања. Као да тиме желе да одложе неминовно, да не да сазнају колико њих ће, највероватније, страдати.. Природна је одбојност коју имају према чину пребројавања тј. према постављеном захтеву да сами себе (укључујући и децу, и крштену одојчад) преброје за смрт. То је нешто што људски разум не може лако и без отпора да прихвати.

У крајње напетом ситуацији, каква влада у цркви, довољан је мали повод да дође до неразумевања, да плане сукоб и свађа, као што сасвим лако може да се осети и искаже блискост, сапатништво, разумевање.. Разлике које међу људима постоје у размишљању, доживљавању и разумевању одређених ситуација, у екстремним условима обично се заостравају, продубљују, и онда, због одсуства толеранције, долази до сукоба. У одломку којим се бавимо присуство сукоба и подељености у народу наслућује се у делу текста у коме неко из масе

хоће Немцу да каже „ко су партизани и ко их помаже”, што му други не дозвољавају, називајући га „бедом”, као и у делу кад појединци покушавају да ућуткају Милоша Бабовића који, с израженим пркосом, објашњава немачком војнику да њих у цркви има милион, јер представљају „цео народ. И наше мало село, сада, овога дана, постало је цела земља”. Из овога се види да је народ подељен на сељаке комунисте, партизане или симпатизере комуниста на једној, и њихове противнике на другој страни. Ови други за страдање које их је снашло оптужују прве, желе да их прокажу Немцима и да се јавно ограде од њих, мислећи да ће тако, можда, сачувати главу. Такве комунистички симпатизери оптужују за издају и кукавичлук. Све ово упућује на чињеницу да је народ већ био подељен и да су деобе међу људима дубоке.

Наставник напомиње да писац није без разлога започео свој роман *Деобе* сликом народа затвореног у цркви. Из *полилога*⁷ оствареног у првом делу романа, па и у овом одломку, јасно се види колико су поменуте разлике међу људима изражене, колико је сеоски колектив већ био сазрео за поделе које ће се у току рата продубити и сврстати сељаке на различите и сукобљене ратне позиције. „Открићем” је дат непосредан повод тих деоба, док ће њихове разлоге и токове Ћосић експлицитирати на много ширем простору (у три књиге романа *Деобе*).

Мноштвом анонимних, прецизно и убедљиво индивидуализованих и диференцираних гласова које читалац прати у „Открићу”, јасно су изражена нека од основних људских осећања: страх, стрепња, бол, патња, бес, нада, беспомоћност, узнемиреност, храброст, пркос, потиштеност, успаниченост, мржња.. Представљањем спонтаних реакција људи у цркви на различите подстицаје који долазе са стране, или изнутра, откривају се карактеристичне/типичне карактерне особине српског човека који може да буде: пакостан, инација, егоиста, завид-

---

⁷ Наставник ће се задржати на објашњењу овог књижевнотеоријског појма, чије значење ученици треба да усвоје приликом обраде одломка. Најбоље је у објашњавање кренути од њима познатих појмова дијалога и монолога. Дефинишући полилог као разговор масе, веће или мање групе људи, књижевни теоретичар Станиша Величковић даље објашњава: „Полилошке реплике нису усмерене према одређеном саговорнику, јер он обично није уочљив као појединац, већ су подједнако упућене сваком члану групе. [...] У полилогу се индивидуално прелива у колективно, појединачно у опште. Ништа се не може приписати појединцу као карактеру, већ маси као књижевном јунаку који добија свој лик и карактер и егзистира у простору књижевног дела. [...] Ћосићев роман *Деобе* прво је књижевно дело у српској књижевности које маси као књижевном јунаку даје значајно место, а полилог као средство испољавања масе користи веома обилно. На такав закључак наводи чињеница да 'Откриће', први део романа, скоро у целини (осим уводног и завршног дела и неколико мањих наративних и дескриптивних фрагмената) представља велики полилог, а у осталим деловима романа има близу осамдесет дужих полилога.” (Станиша Величковић, *Књижевни процес*, Ниш, 1994, стр. 134-136)

љив, злопамтило, себичан, спреман на издају да би сачувао голи живот, али и добар, човекољубив, милосрдан, правичан, поносан, патриота, алтруиста. На тај начин писац је вајао *колективни портрет*⁸ српског народа.

Шта значи кад Немац, након што је сазнао да их у цркви има око две стотине, каже да их нема довољно? Како људи на то реагују? Откуд код неких жеља да сазнају како је име Немцу? О чему то сведочи?

Две стотине петнаесторо људи у цркви није довољно да се изврши немачка одмазда, у којој би, по правилима окупатора, за сваког убијеног немачког војника морало да страда стотину Срба, а за рањеног педесет. И поједини сељаци у цркви дошли су до закључка да би у овој немачкој одмазди број жртава требало да износи око хиљаду девет стотина, с обзиром на број убијених и рањених Немаца у партизанској акцији. Зато Немац каже да их има „мало”. На то се чује коментар и питања:

Шта можемо. Опрости што нас нема више
[...]
А за шта је то мало, господине
За шта
За шта
Кажи, господине
*Ја молим за тишину*⁹ (44)

Немац, наравно, не одговара, сурово продужавајући агонију неизвесности, страха и црних слутњи заточеника, њихово суочавање са најјезивијим претпоставкама о сопственој судбини. Неки се надају да ће у овом војнику пронаћи зрнце човечности и разумевања, зато га

---

⁸ У току разговора наставник ће се дуже задржати и на тумачењу појма *колективни портрет*, који је у директној вези са усвојеним појмом полилога. У томе му може помоћи објашњење које је о начину Ћосићевог остваривања таквог портрета у „Открићу” дао Станиша Величковић: „Полилози речито казују колико је хетерогена маса која се кроз њих исказује и колико у њој има различитих судбина, схватања и опредељења. Да би та разноврсност била приказана у роману, писац би морао да уведе већи број ликова као носиоце судбина које се уочавају у маси. То би тражило нове просторе у роману. Избегавши да те особине и судбине припише појединцима које би морао да развије у колико-толико целовите ликове, успео је да само додирне те особине, да само начне неке судбине, да све то региструје као присутно у маси. Тако је остварио портрет колектива као значајног чиниоца у времену и догађајима које је оно донело.” (Видети: Станиша Величковић, нав. дело, стр. 134)

⁹ У роману су реплике Немца означене курзивом, што у одломку у *Читанци* није случај.

питају га за име, желе да успоставе било какав људски контакт, да му се приближе, да га умилоствиве. Њихови покушаји остају без успеха.

Ко је из масе безимених сељака једини издвојен наведеним именом? Уочите по чему се он разликује од осталих. Издвојте његова обраћања Немцу. Шта Милош говори? Да ли га Немац разуме? Како сте ви схватили Милошеве речи? Може ли се на основу његових реплика закључити којој страни припада?

У маси безимених сељака у одломку се помиње једино име Милоша Бабовића, који се такође налази у цркви. Милош се издваја јер само он улази у директну полемику с Немцем, пркосећи му изјавама да је њих милион (а не „мало“), да људи заточени у цркви представљају цео народ, а њихово село целу земљу – толика је патња коју носе. Неки од присутних га ућуткују, бојећи се да његове речи не разљуте Немца и тиме допринесу бржој погибији, други га подржавају, истичући као потврду истинитости Милошевих речи чињеницу да је велика светлост обасјала земљу тога дана и тишину претходне ноћи у којој су звезде непрестано падале... На све што Милош каже, немачки војник одговараће да не разуме. У Милошевим речима открива се бунт и пркос, немирење с поразом, снага младости, али и вере у смисао жртве за слободу. Све то одвело га је међу комунисте, у партизанске редове.

На крају овог сегмента разговора наставник ће, у својеврсној финалној локализацији одломка, ученицима указати на чињеницу да је Милош један од двојице преживелих (други је учитељ) након детонирања експлозива у темељима цркве, њеног рушења и погибије људи заробљених у њој. Последњи пасус „Открића” гласи:

Из звонаре се извуче Милош Бабовић и погледа село. Само његова кућа није изгорела. Али види оца како гологлав жури ка њему, носећи пушку. Милош Бабовић се окрену и тетуралујући се пође уз ливаду, за учитељем. Према шуми и небу. (91)

Наставник напомиње да је Милош један од неколико главних ликова чијом ће се судбином Ћосић бавити у роману *Деобе*. Одлазак „у шуму” је одлазак у партизане, на супрот оцу Урошу, који постаје четнички војвода Планински. Рат је *деобе* унео и у породицу.

Због чега девојке Немцу говоре „наше најлепше речи”? Које су то речи? Да ли су и за вас баш те речи најлепше? Објасните. Каквој реакцији Немца су се људи надали, а како је он стварно реаговао? Шта се десило?

На тренутак се људима учинило да Немац пажљиво и с разумевањем слуша оно што му говоре о светлости и звездама, неки се поново питају како му је име, неки чак примећују да се осмехује. То их охрабрује и подстиче да лепим, „најлепшим” речима, смехом, песмом девојачком, још једном покушају да задобију његову наклоност, да лепотом онога што је у њима, у народу и језику племенито, пробуде и његову племенитост и хуманост...

Причајте. Смејте се. Певајте
Сигурно воли песму
Певајте, девојке
Говорите му наше најлепше речи
Зора
Шума
Нећу
Ливада
Хлеб
Очи
Причајте
Ноћ
Певајте, девојке
Нож
Смрт
Видело

Поново молим за тишину. Опет молим за тишину

Они изговарају најлепше речи српског језика. Најпре певушећи, онда брундаво, претеће. (45)

Наставник ће од ученика тражити да издвоје те „најлепше речи” које девојке изговарају (зора, шума, нећу, ливада, хлеб, очи, ноћ, нож, смрт, видело) и да коментаришу зашто су баш оне изговорене, свака од њих, јер се за неке, као што су *нож* и *смрт*, не може с поузданошћу рећи да су најлепше.¹⁰ Закључиће се да речи своју лепоту, снагу и значење добијају у зависности од ситуације у којој се изговарају (и смрт после дугих и тешких мука може да буде лепа /реч/, јер доноси олакшање, спасење..). Наставник такође треба да подстиче ученике да

---

¹⁰ Неки тумачи сматрали су да је Тосићев стваралачки избор пао на ове речи јер оне „најбоље одражавају живот нашег сељака”, да реч *нећу* „одражава наш пркос и непокорност” (видети: Александар Лаковић, *нав. дело*, стр. 90), мада се, по нашем схватању, њихов избор пре може довести у везу са укупном тренутном психолошком ситуацијом људи који их изговарају, него са настојањем да „одраже живот нашег сељака”, јер оне тај живот у сваком случају одражавају, самим тим што их сељаци изговарају. Дакле, оне свакако указују на нешто више од обичног одраза сељачког живота.

изговарају речи које су по њиховом осећању и разумевању најлепше (нпр. отац, мајка, брат, сестра, љубав, пријатељство, сунце, лепота, живот, срце, слобода, машта...)

У једном тренутку, речи које девојке и људи у цркви изговарају „најпре певушећи” почињу да звуче „претеће”. Немац је од те силине устукнуо, на тренутак се уплашио да се ситуација не отргне контроли, извукао револвер и опалио метак увис. Људи су занемели, nestало је снаге која је извирила из речи, из језика, замукли су пред говором оружја. По ко зна који пут тога дана суочили су се са трагичном безизлазношћу ситуације у којој су се нашли.

Како се одломак у читанци завршава? Има ли наговештаја да ће се десити неки позитиван преокрет? Уочите детаље који указују на неповољан развој и трагично окончање ситуације у цркви.

Одломак се окончава сценом у којој Немац, да би прекинуо „брундаво” и „претеће” говорење најлепших речи српског језика, извлачи револвер и испаљује метак изнад глава заточеника, одједном потпуно занемелих. Одбијање било какве комуникације Немца са затвореним људима, додатно наглашено тим револвером и пуцњем, указује на трагичан крај. Дакле, нема знакова да ће се десити неки позитиван преокрет, напротив. Све о чему је било речи, укључујући и сам завршетак одломка, сугерише јасан закључак о коначном трагичном крају дешавања у цркви. Пре него што је активиран експлозив постављен у темеље цркве, људи су сазнали да је цело село, све у њему, спаљено.. Ионако унижени и повређени до граница подношљивости, људи више не могу да издрже – тензија и напетост кулминирају у њиховој одлуци да пробију врата цркве и јурну на Немце, зубима и песницама, „бар неког да задаве” (79). Први крећу младићи, грабећи путир, крст, кадионицу, јеванђеље, било шта чиме могу да ударе, огребу, уплаше. Напољу, пред њима, полукруг Немаца и рафална паљба. Постављене mine у темељу цркве чекају да се упали фитиљ. Људи који су остали у цркви изговарају последње речи и поруке. Хватају се за руке. Све се гаси. И страх, који је давао највећу снагу. На капцима склопљених очију, изнутра, ређају се најлепше слике. Немац пали фитиљ. А онда је на тренутак слика замрзнута: драму доведену до расплета Ћосић је зауставио, уметнуо ту стари српски текст забележен на црквенословенском језику – о земљи српској опустелој од глади и болести, али због почињених грехова. Након тог текста, следи расплет: црква се руши, а на ливади остаје гомила – „бивша црква, бивши сељаци и сељанке; и деца бивша”. (86) Из епилога сазнајемо да су преживели учитељ и Милош Бабовић (наставник подсећа ученике на цитат који је прочитан у делу разговора о Милошу).

На овај начин, уз помоћ и активно учешће ученика, обављено је коначно завршно локализовање одломка. Важно је да се доживљај трагичног који доминира одломком и који је произведен у свести ученика у току читања и разговора о њему, одржи и појача сугестивним казивањем о ономе што се дешавало до краја првог дела романа *Деобе*.

Све време у позадини разговора, на моменте јаче или слабије, одјекују акорди Скрајбинове *Екстазе*. Наставник подстиче ученике да поново обрате пажњу на емоције које је у њима изазвао текст (имајући у виду све што је о њему речено) и представе које изазива музика.

Какву везу уочавате између два уметничка остварења, књижевног и музичког? Потрудите се да објасните зашто је Екстаза била инспиративна за Ћосића док је писао „Откриће”.

Ученицима у одговору на ова питања наставник може помоћи навођењем цитата из једног интервјуа обављеног с Ћосићем раних седамдесетих година (1971). На питање новинара да ли су тачне констатације да је музика имала знатан утицај на његово књижевно стварање, конкретно на роман *Деобе*, и да ли музику сматра нечим што може трајније да га покреће на стварање, Ћосић је дао занимљив и леп одговор:

Ако је неко и придао некакав значај дејству и транспонованом присуству музичких форми и музичких идеја и емоција у *Деобама*, чини ми се да је тај проблем остао конкретније недоказан. Наравно, за такву анализу структуре *Деоба* треба и времена и нарочитих предиспозиција и интереса. Мени би такав напор и таква анализа много значили као искуство, провера и подстицај за будућа романескна грађења. Музика је моја опсесија. Нисам једном помислио да бих све написане и ненаписане текстове дао за један став неке од Бетовенових симфонија, или за други и трећи став његовог *Квартета оп. 134*. Сасвим аматерски, сасвим лаички, у тишинама и узбуђењима и под непосредним дејствима музике писао сам многе странице *Деоба*. Слушање музике, размишљање о њој осећам и сматрам делом и видом свог рада, после читања свакако најзначајнијег. Молим вас, немојте помислити да живим у уверењу да ја музику разумем; ја је само волим.¹¹

Ученици потом наводе своја размишљања, говоре о сопственом доживљају споја музике и текста који је остварен на часу, комен-

¹¹ Добрица Ћосић, „Роман је сав мој живот у књижевности и за њу”, у: *Разговори*, Дела Добрице Ћосића, коло IV, књига 24, Београд: Филип Вишњић, јануар 2005, стр. 106, 107.

таришући притом и наведену Ћосићеву изјаву. Закључује се да постоји веза између ова два различита уметничка остварења, сам Ћосић ту везу објавио је као конкретну чињеницу из процеса настајања „Открића”, односно *Деоба*. Он је притом истакао драматику *Екстазе* као подстицај за своје књижевно стварање. Наставник наводи ученике да говоре о сопственом доживљају те драматике.¹² Усредсређеност ученика на музички доживљај *Екстазе* и својеврсна, вербално изражена, „анализа” тог доживљаја, могли би да доведу до закључка да је *Екстаза* вероватно помагала Ћосићу да у себи покрене и произведе сву снагу, енергију и дубину широког спектра емоција које су му биле неопходне за осмишљавање и транспоновање потресне, стравичне слике из „Открића”. Лаичким упоређивањем структуре и тока слушане музике с једне, и структуре и тока текста „Открића” с друге стране, долази се до интересантног запажања да се поједина места, условно речено, „пресликавају” и да је утицај Скрјабина на Ћосића био знатан. Ту би се, у наставним околностима, и завршио компаративни приступ овим уметничким остварењима. За било какву озбиљнију, стручну анализу међусобног односа ова два дела, требало би, као што сам Ћосић каже, „и времена и нарочитих предиспозиција и интереса”.

---

¹² Композиција *Екстаза* Александра Скрајбина (1872–1915) први пут је изведена 1908. године у Њујорку. Један од новинских (критичких) коментара након тога гласио је: „Херој концерта био је Скрјабин, композитор, који је, са непуних четрдесет (година), већ добро познато име које распирује најватреније контраверзе: за неке је његова музика чиста бесмислица, за друге је откровење генија... [...] Сликарски, асоцијативни предлог ипак увек остаје важан: Када слушате *Екстазу*, гледајте право у очи Сунцу!” (Атес Орга, *нав. дело*). Подстицање ученика да говоре о сопственом доживљају може бити потпомогнуто читањем песнички живописног Пастернаковог сећања на настајање Скрајбинове музике: „Као што се сунце и сенка смењују у шуми и птице певају и лете с гране на грану, комадићи и делови *Божанске поеме*, која је компонована на клавиру у суседној дачи (викендици), летели су и вртели се у ваздуху. О, Боже, каква је то музика била! Симфонија се сламала и рушила поново и поново, као град под артиљеријском паљбом, а онда наново настајала и расла из олупина и рушевина. Оштрила се, са суштином истакнутом до тачке лудила, нова, као што је шума нова, пуна живота и удисаја свежине”. (Према: Атес Орга, *нав. дело*) Слично се у „Открићу” смењују нада и безнађе. Очекивани одговори ученика на подстицај наставника да описују свој доживљај Скрајбинове *Екстазе* могли би да гласе: смењивање мирног и убрзаног, одсечни резови и прекиди; мучно, тешко осећање са просевима светлости; снага и благост у смењивању; жустро, оштро па нежније, али и тада једнако јасно, отресито, бистро, прозирно; јако и узнемирујуће до ивице издржљивости; потресно; драматично; гомилање осећања и снаге; тонови који не милују слух, већ га нападају, кидају својом силином; на моменте смиривање и уљуљкивање, убрзо потом поновно покретање, узбуђивање; врхунци који у неколико наврата пред крај изазивају физички осећај језе и духовни осећај узнемирености; снага и силина који непрестано расту до тачке невероватне кулминације, која поново изазива најмање двоструку језу и узнемиреност у односу на претходне... Ова музика побуђује асоцијације на директну везу између реда и хаоса, на природну равнотежу, на живот и смрт у вечитом и величанственом прожимању и преплитању, на почетак и крај који не зависе од човека и са којима он не може да се носи...

чиме би се, међутим, изашло из оквира које поставља школска обрада књижевног текста.

Размислите због чега је Ћосић насловио овај део свог романа „Откриће”. На шта вас асоцира тај појам? Како га тумачите?

На основу свега о чему смо читали и разговарали на овом часу, какве универзалне закључке можемо да изведемо о животу и човеку у рату?

Након што саслуша одговоре ученика, наставник може прочитати Ћосићево објашњење:

То поглавље о погибији у цркви, насловио сам библијском речју „Откриће”. Зашто? Само један човек преживи минирање цркве: то је Милош. Прво што он гледа после експлозије и рушења цркве је свети ратник на зиду са исуканим мачем. Тај исукани мач легне у његову свест као мач судбине. Као колективна, истинска коб.¹³

Могу се наводити и коментарисати разумевања и тумачења неких књижевних критичара. Славко Леовац, на пример, сматра да прве партије романа представљају „откриће стихије страха што опседа масу српских сељака затворених у цркви”,¹⁴ а Мирослав Егерић каже:

И богати и сиромашни, и увређени и моћни, и газде и надничари, и калемари и књигочатци, који се у овој цркви држе за руке и осећају да им „тишина дотиче дно живота”, откривају *заједничку судбину*; доживљују својеврсно *откриће*, оно које, као блесак муње, стиже пред смрти час: *добра је наша земља, све нам је дала [...]* *Откриће* је, у ствари, пропланак, бистар видик који се у магновењу отворио пред очима људи суочених са смрћу.¹⁵

Откриће у овом контексту може асоцирати на откровење, спознају суштинске вредности живота (какав год да је био) у тренуцима кад је смрт близу; на схватање чврстине и значаја веза које човек успоставља са светом и људима који га окружују и поимање јачине бола који задаје насилно кидање тих веза; откриће безграничне и безусловне људске воље за животом; сазнање о суровости рата, о трагичности ситуација у којима се човек у рату може наћи; откриће

¹³ Добрица Ћосић, „Деобе нису идеолошки роман”, стр. 1626.

¹⁴ Славко Леовац, „Романи Добрице Ћосића”, *Српска књижевност у књижевној критици* (друго издање), књ. 10: *Савремена проза*, Београд, 1973, стр. 420.

¹⁵ Мирослав Егерић, „Деобе – еп и драма”, *Време и роман, Есеји о романима Добрице Ћосића*, Бања Лука – Београд - Нови Сад, 2001, стр. 50, 51.

граница људске злобе, с једне, и људске доброте с друге стране и сл. На основу свега реченог закључује се да наслов вишеструко кореспондира са садржином и значењима одломка тј. првог дела романа *Деобе*.

Ученичке асоцијације могу се кретати и у другим смеровима, али ће их наставник упућивати ка наведеним тумачењима, чиме ће се, заједно са ученицима, наћи на позицији са које ће кренути у уопштавање досегнутих сазнања о особинама и значењима тумаченог одломка, тј. у издвајање и истицање антиратних и хуманистичких порука текста:

– Рат доводи људе у тешке, стравичне ситуације и исто такве односе. Страх, сваковрсно страдање, смрт... то је оно што рат доноси.

– Човек се може афирмисати, остваривати све своје потенцијале само у слободи.

– Суштинске вредности и особености људског карактера долазе до изражаја у екстремним животним условима.

– Познати писац Иво Андрић рекао је:

У рату, поред великих разарања на видљивим предметима, још већа и тежа су она у људима и међу људима, која тек појединци и тек постепено почињу да сагледају и схватају. Та разарања свлаче и последњу маску са човека, преврћу његову унутрашњост и избацују на видело неочекиване особине, у противности са свим оним што се о том човеку знало и мислило и што је он о себи веровао.¹⁶

– Ништа људско није ми странао.

– Вера и нада не пропуштају човека до последњих тренутака живота.

– Оно што се у човеку последње гаси и умире – то је жеља за животом.

– Сваки људски живот једнако је вредан.

– Треба се залагати и борити за хумане и мирољубиве односе међу људима и народима, увек против конфликта, рата, нетолеранције.

Указивањем на суровости и злочине које су се у ратовима током историје широм света дешавали, свест људи може се усмеравати

---

¹⁶ Ова мисао Иве Андрића преузета је из књиге *Мисли српских писаца*, одабрао и приредио Стојан Ристић, Просвета, Ниш, 2003, стр. 174.

ка супротним позитивним вредностима: сапатништву, алтруизму, хуманости, развијању и неговању пријатељских и добронамерних међуљудских односа...

Наставник ће у овом делу разговора настојати да у што већој мери активира ученике да говоре, да износе своја гледишта и ставове (чак и ако се њихови искази понављају), јер је ово јако важан моменат за остваривање васпитних циљева који се желе и могу постићи на овом часу.

Задатак за самостални стваралачки рад ученика: драматизација одломка. Ова идеја може се остварити заједничким ангажовањем ученика и наставника (не само српског језика, већ и наставника музичке и ликовне културе). У активностима драматизације одломка дошли би до изражаја стваралачки, креативни потенцијали ученика, њихова маштовитост, инвентивност, способност емпатије, флексибилност, организационе вештине и сл. Уколико постоји интересовање, овакав рад може се организовати са целим одељењем или у оквиру активности литерарне и драмске секције.¹⁷

Оквирно, задаци за ученике односили би се пре свега на квалитетну адаптацију текста, потом на осмишљавање сценографије, реквизита, костима, на избор адекватне музике, избор глумаца, поделу улога, затим на организацију читачких и сценских проба, до финалног резултата који би се огледао у извођењу ученичке представе пред публиком (у зависности од квалитета урађеног њу би чинили ученици у одељењу или разреду или ученици целе школе, наставници, родитељи...). Сваки од поменутих оквирних задатака у одређеној етапи рада нужно захтева конкретизацију (утврђивањем и разрадом низа подређених питања и проблема) од стране наставника и ученика који у раду учествују.

За остварење идеје о драматизацији одломка потребно је пуно додатног ангажовања, ентузијазма, енергије и времена. Зато се чини методички оправданим да се у ову врсту пројекта укључују само ученици са израженом вољом и амбицијом (таленат се подразумева) да у њему учествују. Њихово ангажовање, с друге стране, делује подстицајно и стимулативно и на остале ученике, побуђује код њих жељу да се и сами укључују у овакве облике рада. Уложени труд се у сваком случају исплати, јер се оваквим и сличним поступцима остварује дугорочна мотивација ученика за наставу књижевности.¹⁸

¹⁷ Прилагођена, идеја о драматизацији одломка може бити и друга варијанта за час обраде или пак само додатни - домаћи задатак за самостални рад ученика након што је текст обрађен. При одлучивању за коју варијанту ће се одредити и хоће ли се уопште бавити драматизацијом, наставник уважава методички принцип условности.

¹⁸ Драматизација одломка разматрана као један од поступака мотивисања ученика за наставно проучавање Ћосићевих романа у: Снежана Божић, *нав. дело*, стр. 45-47.

Додатак

Одломак који је овде интерпретиран налази се у *Читанци за 8. разред* аутора Љиљане Бајић и Зоне Мркаљ. Текст приређеног одломка, као и пратећа дидактичко-методичка апаратура разликују се у односу на одломак из истог Ћосићевог дела у *Читанци за 8. разред* аутора Вука Алексића.¹⁹ Уколико се за рад на часу користи старије издање *Читанке*, понуђени методички модел интерпретације може бити само незнатно измењен, односно допуњен. У том случају, уз обраду појмова *колективни портрет* и *полилог* потребно је обрадити и појам *трагедије* (који се у новој *Читанци* усваја у току обраде одломка из Есхилове трагедије *Оковани Прометеј*). У разговор о тексту може се укључити и анализа илустрације којом је текст одломка пропраћен у старијем издању *Читанке*, чиме би, поред књижевног, музичког и сценског, у фокус интересовања и разматрања ученика био постављен и ликовни израз.

Што се тиче анализе самог садржаја, разговор би био допуњен анализом сцена са старицом која везује чворове на марами, на почетку и при крају одломка, сценама почетка и тока пребројавања, тумачењем захтева које поставља немачки војник, као и епизодом у којој долази до туче, кад људи ударају човека који је спреман све да изда како би сачувао главу.

► *Опишите како сте замислили старицу.*²⁰ *Какво значење за окупљене људе има њен поступак? Да ли вам је познат тај обичај код старих жена? Које су упућене старичине клетве? Како се може тумачити симболика црне мараме и везивања чворова?*

Наставник ће одговоре ученика усмеравати ка закључку да у тој епизоди старица заправо проклиње немачке војнике. Та њена шапутава клетва, од које су људи задрхтали, праћена је покретима који би требало да обезбеде дејство изреченог: она с главе скида своју црну мараму, подиже је више главе и, изговарајући клетву, везује на њој чвор по чвор... Познато је да се у народу у неким магијским обредима

---

¹⁹ Вук Алексић, *Читанка за 8. разред*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002, стр. 36-41.

²⁰ Ћосићев опис, с почетка одломка, гласи: „Старица у тишини, у стиду, у слутњи, под самом гредом светлости, скида мараму, остаје гологлава, обема рукама диже мараму више главе, људи и жене, задрхтавши, гледају црну мараму, слутња расте, старица завезује први чвор шапћући: да им се путеви завежу, и очи, и мисли: све да забораве, па да не знају куд ће и како да побегну из Трнаве; да моле да им покажемо пут којим су дошли; и више никад да не дођу.”(42) Пред крај одломка старица се поново јавља, у једној реченици: „Старица подиже мараму изнад главе и завеза нов чвор: да се завежу руке које још пуцају.” (54)

користи марама,²¹ као и везивање чворова, које треба да произведе одређено магијско дејство. У овом случају то би било спречавање злодела војника. Оно што чини старица представља, заправо, симболичан заштитнички гест, којим се у помоћ дозива снага колективно несвесног, енергија предака. С друге стране, и тај њен чин сведочи о безизлазности ситуације у којој су се нашли мештани Трнаве: могу се спасити једино ако се деси чудо, ако необјашњиво проради старичина магија... Црна боја мараме само појачава црне слутње заробљених у цркви, гологлава старица асоцира на беспомоћност, на понижење, а њене подигнуте руке (које држе мараму) као да вапе за спасењем, као да желе да дотакну божје скуте, да измоле остварење клетве и ослобођење...

Иако се опиру, људи у цркви немају избора и коначно почињу са пребројавањем. Уочите на који начин дају податке о броју у цркви присутних чланова својих породица. Због чега имају потребу да додатно коментаришу?

Након сцене са старицом, о којој је било речи, почиње пребројавање. Прво је било тешко уопште се помирити с чињеницом да морају тачно да утврде колико их има у цркви, потом проценити ко међу њима има неку врсту права да их све преброји... Одлучено је да то буде учитељ:

Нећемо да нас кмет броји
Па ја сам вам старешина
Учитељу, број нас ти
Не, браћо, учитељ је сумњив, ради с књигама
Али је писмен човек
За то нисам учио школу
Хоћемо ти да нас бројиш. Ти си нам децу учио, теби верујемо. (41)

Реченице људи које се откидају од срца, тешко, уз уздах или сузе, помирљиво или пак пркосно, отресито, поред броја увек открију и нешто више о ономе ко их изговара, открију муку, немир и бол, обзване судбину њихових најближих који нису у цркви. Неки су у заробљеништву, неки у партизанима, неки се „смирили” у шљиварима, „прхнули некуд” пред ватреним оружјем и псима.. Такве податке додају људи на утврђено и изговорено бројно стање присутних чланова својих породица. „Само брже и краће, само број кажите, молим вас”,

---

²¹ Видети: Љубинко Раденковић, *Симболика света у народној магији Јужних Словена*, Просвета, Ниш, Балканолошки институт САНУ, Београд, 1996. На стр. 158. и 175. описани су неки обреди у којима се користи марама.

опомиње их учитељ. Али потреба да се објасни, да се помене ко је од њихових где, да ли је жив или мртав, јака је у људима: као да тим говорењем, речима, потврђују и себи самима да још нису нестали, да постоје, да су довољно тога жртвовали, да није крај...

► Део разговора о сукобима људи током пребројавања допуњује се анализом сцене туче.²² Сукоби и свађе међу појединцима непрестано су присутни, почев од одбијања заробљених да их пребројава кмет, преко противљења да се броје деца и болесни, расправа са онима који имају било какве везе с партизанима, до физичког напада на сељака који изјављује да хоће да живи по сваку цену и да би за сопствени живот све издао. Његова искрена и с одређене тачке гледишта разумљива, мада у суштини егоистичка, себична изјава, изазвала је у некима праву бујицу беса. Нема разумевања ни толеранције, узимања у обзир околности у којима је мисао изречена, јер и други су у истој ситуацији. Почиву да ударају човека који је то изговорио, немилосрдно, силином муке која их је задесила... Тучи је претходила расправа у којој обе сукобљене стране безуспешно покушавају да буду „праведне“. Ову потресну сцену туче прекида улазак Немца. (Ученике у овом делу разговора треба подстицати да износе своје импресије и размишљања и да притом успоставе јасан критички став према понашању описаном у цитираном делу текста.)

Да се подсетимо, какве је све захтеве, осим да се преброје, немачки војник постављао људима заробљеним у цркви? Шта се, на основу тога, може закључити о њему? Какав је он човек? Може ли се окарактерисати као типичан војник? Објасните.

²² Ево епизоде у којој долази до туче:
„Нећу да кажем број. До гуше је догорело, нећу да кријемо партизане
Зашто сви ми, зашто цело село због њих неколико да настрада. То никад није
било и то није правда. Ви што сте уз врата зовите Немца који зна српски
Хоћемо да кажемо ко је партизан, зовите га, ја ћу да кажем
Продана душо
Издајнице, срам да вас буде
Хоћу да живим. Чист сам, праведан сам
Мртвима не треба поштење. Ко ће да памти
И ја хоћу
Нећеш жив одавде
Хоћу да живим. Око ћу да издам, крв ћу да издам, мајку ћу да издам
Ништа си, немаш шта да издаш
Комунисто
Браћо, браћа смо, не удрите се
Људи, убисте човека
Убиј
Не, деца су му ту
Ако издајника
Људи, ми нисмо овакви, ми нисмо овакви били, па шта је то са нама данас.”
(43/44).

Немачки официер тражиће да заробљени људи одговоре колико их има у цркви, од чега је сазидан олтар, ко је од заточеника најбогатији, ко је најбољи радник, ко је најпоштенији, најхрабрији.. За народ затворен у цркви питања немачког војника постављена на српском језику у почетку значе наду – да се људи које говоре истим језиком могу споразумети. Начином на који поставља питања, њиховим формулацијама и реакцијама на одговоре сељака, Немац, очигледно, спроводи специфично психичко мучење, поигравајући се свирепом са страхом и незнањем заробљеника о ономе шта их очекује. У нади да ће проналажењем правих одговора задовољити Немца и тако избећи смрт, сељаци ће се често међусобно сукобљавати око тога шта тај „прави” одговор подразумева и ко испуњава критеријуме постављене питањем. Немац, видели смо, тражи да сељаци сами изберу оног ко је међу њима најбогатији, највреднији, најпоштенији, најхрабрији, најсиромашнији, најјачи, не говорећи им због чега му је такав човек потребан, остављајући их да се муче одгонетањем – да ли ће изабрани преживети, и како, онда, без отпора препустити живот неком другом?! И у нормалним животним околностима међу категоријама људи које Немац тражи тешко се може успоставити хијерархијски однос, јер су све оне, у ствари, највиши степен градације присуства појединих особина у људском карактеру. Још је теже утврдити ко су тражени људи кад је улог, како им се чинило, сам живот. Немцу су, с друге стране, одговори потребни само из техничких разлога, да би лакше извршио своју одмазду, јер људи које тражи треба да поставе mine у темеље цркве – чиме се најистакнутији доводе у најтежи положај... Због овог, на неки начин лицемерног прикривања суровости и перфидног психичког и физичког мучења, неки тумачи видели су у Немцу „лице хладнокрвног осветника и убице”,²³ човека који је „хладан, безосећајан, надмен, циник, човек који ужива у мучењу сељака и убијању.”²⁴ Наставник ће овде подстицати ученике да износе своја мишљења о немачком официру. У овом сегменту разговора има доста простора за постављање низа проблемских ситуација: подстицањем ученика да износе полемичке осврте на цитирана мишљења критике; сагледавањем лика немачког официра у светлу чињенице да услови рата утичу на промену човековог понашања и да не мора да значи да је лош човек онај који као војник, без противљења и размишљања, извршава наређења добијена од надређених; извођењем закључака из поређења понашања овог немачког официра са понашањем војника који одбија да

---

²³ Мирољуб М. Стојановић, „Добрица Ћосић и поетика српског романа”, *Зборник радова Филозофског факултета*, серија: Српски језик и књижевност, бр. 4-5 (1993-1994), Ниш, стр. 70.

²⁴ Александар Лаковић, *нав. дело*, стр. 91.

пуца на људе из цркве и зато страда, бива убијен од стране својих сабораца.²⁵

У зависности од расположивог времена и заинтересованости ученика за поједина покренута питања, наставник ће усмеравати њихова размишљања и разматрања ка закључцима да свуда има добрих и лоших људи, да нико није сасвим добар или сасвим лош, да је једино заиста вредно у људском животу оно што је позитивно, хумано, незлобиво, толерантно, и сл.

► У завршном делу часа (у овој варијанти рада) разговор о вези између Скрјабинове музике и Ћосићевог текста допуњује се разговором о илустрацији која прати текст одломка у *Читанци*.²⁶

Посматрајте илустрацију у Читанци испод текста одломка. То је сегмент скулптуре под називом Грађани Калеа француског вајара Огиста Родена, једног од највећих уметника с краја 19. и почетака 20. века. Колико је ваш доживљај онога што видите у складу са доживљајем садржине прочитаног одломка? Пронађите сличности и разлике између представе коју сте створили о Ћосићевим заточеницима у цркви и скулптуре Роденових грађана Калеа које видите на слици! На основу тога процените адекватност избора илустрације за одломак „Откриће” у Читанци.

И кад не знамо која је прича послужила као инспиративна основа Роденове скулптуре *Грађани Калеа*, уметнички доживљај који нам она сугерише није мање ефектан, нити су мисли које подстиче ограничене тим непознавањем. Изразита динамичност композиције постигнута је већим бројем фигура које се налазе у различитим позама и кретањима. Заробљени грађани Калеа изражавају очај и изгубљеност (човек који се шакама држи за главу), равнодушност и помиреност са судбином, али и одлучност да се сачува достојанство (човек до њега), запитаност, потребу да се пронађе утешна мисао (човек са полуподигнутом руком), забринутост, тугу, замишљеност над сопственим а

²⁵ Пожељно је из интегралног текста „Открића” прочитати то место, јер носи снажну хуману поруку: „Официр показује прстом на Немца који је бацио митраљез кад су они из цркве јурнули, длановима бранио очи од њих, нешто повикао и пошао према њима само два-три корака, онда пао у траву, са шлемом и чизмама, између њих гологлавих и босих; официр гадљиво одмахује руком, а војник разуме: прилази слабом, уплашеном од њих без оружја, узима га за ноге и вуче низ ливаду, даље од полеглих сељака. Рањени Трнавац случајно погледа, прекрсти се и климну главом: И међу њима има људи, Бог да му душу прости.” (83)

²⁶ Наставник ученицима може показати слику целе скулптуре, уз интересантну напомену да је она 1913. године постављена испред зграде Парламента у Лондону и да је Роден учествовао у њеном постављању. Вајар Огист Роден живео је од 1840. до 1917. године и његова најпознатија скулптура носи назив *Мислилац*.

можда и над животом својих најмилијих (човек с брадом), немоћни бунт (човек који ниско шири руке), као и општи утисак понижености, беспомоћности, безизлаза (везани су некаквим ланцима или конопцима, њихова одећа је одрпана). Ипак, нека чудна снага, монументалност, зрачи из приче *о несрећи и људскости* коју је Роден својим делом испричао. По свему наведеном она је слична, чак идентична Ћосићевој причи. Разлике су формалне (не и суштинске) природе – у масовности ликова/фигура и начину на који су заробљени (код Ћосића су бројнији, нису везани него збијени унутар цркве, нису грађани него сељаци и сл.), што се у овом контексту може занемарити. Оба уметника, дакле, говоре о истом, тј. различитим изражајним средствима дошли су до резултата који су у великој мери подударни. Зато је избор илустрације за текст „Открића” у *Читанци* адекватан.

► Након што се у разговору досегло до универзалних порука текста, пажња ученика може се усмерити на поједине задатке из дидактичко-методичке апаратуре којом је текст одломка у *Читанци* опремљен, јер они уводе ученике у разумевање и усвајање књижевно-теоријског појма *трагедија*.

Прочитајте последњу групу питања из Упутства за анализу у вашим читанкама и припремите се да на њих одговорите. (Питања гласе: „Као што запажаш, у тексту нема описа, а нарација је сведена на најнеопходније. Која форма изражавања преовлађује и зашто? Људи говоре, али се не именују, остају безимени. Шта се тиме постиже? На основу чега можеш закључити да говор људи личи на хор?”²⁷)

---

²⁷ Вук Алексић, *нав. дело*, стр. 40.

Под снажним притиском, осећајући узнемирујућу тескобу и поражавајућу безизлазност ситуације у којој су се нашли, људи којима је одузето нормално време, простор и начин живота, мењају, природно, и начин говорења и комуникације. Ритам казивања постаје појачан и убрзан. Предосећајући скору смрт, човек искиданим, скраћеним говором показује свој страх и стрепњу. Нема описа ни нарације, нема портрета личности и класичног начина идентификације. Смењује се реплика за репликом (као у драми), али без указивања на лице које реплику/реченицу изговара. Та сведеност на елементарно и карактеристично ипак омогућује разазнавање појединих типова, преко уверења, мишљења и коментара које изговарају; захваљујући различитим лексичким и *драмским решењима* препознају се поједине сцене и ситуације у тексту, заокружује читалачки доживљај и представа. Било је речи о *полилогу* (мноштву гласова безимених сељака који се чују у цркви), којим је у „Открићу” остварен колективни, јединствени карактер и приказана колективна свест српског народа. У начину на који је остварен тај *колективни портрет* огледа се новина Ћосићевог књижевног поступка, јер до појаве романа *Деобе* портрета тих димензија у нашој књижевности није било.²⁸

Суштина одговора на постављена питања – да је исказ драмски, а основно осећање трагично – представља позицију са које се креће у објашњење књижевнотеоријског појма *трагедија*, који је предвиђен за упознавање и усвајање приликом обраде овог одломка.²⁹ Наставник упућује ученике на краћи текст о трагедији који се налази у њиховим читанкама. Текст се чита, поједина места се, по потреби, додатно објашњавају, коментаришу и допуњују.

²⁸ Видети о томе у текстовима: Мирољуб М. Стојановић, *нав. дело*, стр. 65-83. и Драгољуб Стојадиновић, „Ритам и трагика *Деоба*” (предговор), *Деобе/1*, Романи Добрице Ћосића, Ријека: Отокар Кершовани, 1982, стр. 7-31.

²⁹ Да би потврдио везе које роман *Деобе* има не само са појмом трагичног већ и са грчком трагедијом, наставник ученике може упознати са још једним интересантним и за разумевање романа битним пишчевим сведочењем, које о тој вези експлицитно говори. Ћосић, наиме, открива да му је трагедија *Персијанци* славног грчког драмског писца Есихила послужила као образац за роман, и да је он, замисливши свој роман „са седам протагониста и хоровима” у српски роман увео облик хорског казивања: „Схватио сам да је Есхил као победник у рату с Персијанцима, као један од команданата те војске, своју победу приказао кроз бол и патњу пораженог непријатеља. Образац је био нађен. Дакле, и ја могу истим путем, да у описивању бола и патње пораженог непријатеља, искажем људску трагедију и испричам причу о четништву и српској контрареволуцији. На том драмском начелу сам и замислио свој роман са седам протагониста и хоровима. Тако је у српски роман уведен облик хорског казивања.” (Добрица Ћосић, „*Деобе* нису идеолошки роман”, стр. 1625/1626) Тај хор о коме Ћосић говори настао је у „Открићу”, које је, видели смо и из одломка, цело остварено на такав начин – хорски, док у даљем току романа читалац стално наилази на секвенце, деонице у којима се јавља полилог – хор сељака – вербално исказана колективна свест. Хор непрестано прати и на специфичан начин коментарише све оно што се у роману дешава.

ЛИТЕРАТУРА:

Вук Алексић, *Читанка за 8. разред*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002, стр. 36-41.

Љиљана Бајић и Зона Мркаљ, *Читанка за 8. разред*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006, стр. 100-102.

Снежана Божић, „Мотивисање ученика за читање, доживљавање и сазнавање романа Добрице Ћосића”, *Школски час српског језика и књижевности*, часопис за методику наставе српског језика и књижевности, година XXV, бр. 3-4/2007, Београд, 2007, стр. 35-51.

Станиша Величковић, *Књижевни процес*, Ниш, 1994.

Мирослав Егерић, „Деобе – еп и драма”, *Време и роман, Есеји о романима Добрице Ћосића*, Бања Лука – Београд – Нови Сад, 2001, стр. 47-71.

Александар Лаковић, „Откриће (Одломак из романа *Деобе*) – Добрица Ћосић”, *Настава српског језика у 8. разреду основне школе*, Планови рада и модели стручно-методичких припрема/ Приручник за наставнике, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1993, стр. 89-91.

Славко Леовац, „Романи Добрице Ћосића”, *Српска књижевност у књижевној критици* (друго издање, ур. Јован Христић), књ. 10: *Савремена проза*, (приредио Милош И. Бандић), Београд: Нолит, 1973, стр. 410-429.

Љубинко Раденковић, *Симболика света у народној магији Јужних Словена*, Ниш: Просвета, Београд: Балканолошки институт САНУ, 1996.

Стојан Ристић, *Мисли српских писаца*, Ниш: Просвета, 2003.

Драгољуб Стојадиновић, „Ритам и трагика *Деоба*” (предговор), *Деобе/1*, Романи Добрице Ћосића, Ријека: Отокар Кершовани, 1982, стр. 7-31.

Мирољуб М. Стојановић, „Добрица Ћосић и поетика српског романа”, *Зборник радова Филозофског факултета*, серија: Српски језик и књижевност, бр. 4-5 (1993-1994), Ниш, стр. 65-85.

Добрица Ћосић, „*Деобе* нису идеолошки роман”, *Књижевност*, 9/10, Београд, 1997, стр. 1624-1627.

Добрица Ћосић, *Деобе I*, Дела Добрице Ћосића, коло I, књига 3, Београд: Филип Вишњић, 2000.

Добрица Ћосић, „Роман је сав мој живот у књижевности и за њу”, *Разговори*, Дела Добрице Ћосића, коло IV, књига 24, Београд: Филип Вишњић, јануар 2005, стр. 102-107.

Snezana Bozic

THE TEACHING METHODOLOGY FOR THE EXCERPT „REVELATION” FROM THE NOVEL *DIVISIONS* BY DOBRICA COSIC

Summary

In the given model of in-class interpretation of the excerpt „Revelation” from the novel *Divisions* by Cosic, from the eighth grade curriculum for primary schools, particular attention was paid to the fact that students should be continuously motivated and supported to actively participate in the class. Their emotional experience and understanding of the text were strengthened and deepened by the correlation of the literary and historical, musical, and artistic examples (World War Two; Alexander Scriabin, *Ecstasy*; Auguste Rodin, *The Burghers of Calais*). Two possible ways of guiding students in text analysis were presented. The analysis, among other things, introduced new concepts from literary theory that students were to adopt, such as: *polilogue*, *collective portrait*, and *tragedy*. Dramatization of the excerpt was suggested as an individual creative activity for students.